

PAMIĘTNIK
Budowy Pomnika
Tadeusza
KOSCIUSZKI

Przez
Komitet Zarządzający tą budową
Wydany

Foras et hanc olim meminisse iuvabit
Aeneidos lib. I.

W Krakowie
w Litografii Piotra Wyszkwoskiego.
1826.

MIECZYŚLAW ROKOSZ

Komitet Kopca Kościuszki

ORCID: 0000-0003-1248-1051

Biblioteka kościuszkianów

Komitetu Kopca Kościuszki

Komitet Kopca Kościuszki – ciało społeczne składające się z prominentnych obywateli i odnawiające się w każdym pokoleniu, którego celem jest opieka konserwatorska nad Mogiłą Kościuszki oraz pielęgnowanie pamięci Naczelnika w społeczeństwie – 24 listopada 2020 roku wszedł w trzecie stulecie swej nieprzerwanej aktywności i misji^[1]. Komitet przez większość tego czasu był gronem ludzi dobrej woli, piastujących honorowo godność członka – niemających jednak własnej siedziby urzędowej. Spotykali się w prywatnych salonach poszczególnych członków lub w lokalach instytucji, z którymi byli urzędowo związani (np. Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, Akademia Umiejętności, Magistrat, Uniwersytet Jagielloński). Nie było więc warunków do gromadzenia zbiorów, w tym biblioteki. W krakowskich mieszkaniach rodziny Paszkowskich (której trzech przedstawicieli piastowało urząd prezesa) od czasów generała Franciszka Maksymiliana Paszkowskiego, pierwszego prezesa Komitetu w latach 1820–1856, były przechowywane pamiątki po Kościuszcze przywiezione w 1818 roku z Solury z myślą o utworzeniu kiedyś Muzeum Kościuszki pod Kopcem. Ostatecznie pamiątki te w roku 1926 zostały przekazane do Muzeum Narodowego w Krakowie. Przekazał je Franciszek Borgiasz Paszkowski, syn bratanka generała, sprawujący prezesurę Komitetu w latach 1918–1926. Dopiero od czasów prezesury prof. Karola Estreichera (1951–1984)

[1] J. Gordziałkowski, *Dzieje Komitetu Kopca Kościuszki (1820–1994)*, w: *Kościuszcze w hołdzie*, red. M. Rokosz, Kraków 1994, s. 85–184. Dalej zob. sprawozdania z czynności Komitetu ogłaszane na łamach „Rocznika Krakowskiego” od t. 60: 1994.

można mówić o gromadzeniu kościuszkianów, w tym książek, z coraz bardziej precyzującą się myślą o przyszłym muzeum kościuszkowskim pod Kopcem.

Karol Estreicher junior, wnuk Karola Estreichera, dyrektora Biblioteki Jagiellońskiej i twórcy monumentalnej *Bibliografii Polskiej*, oraz syn Stanisława, profesora historii prawa UJ zamęczonego przez Niemców w Sachsenhausen w grudniu 1939 roku – sam historyk sztuki i kontynuator dzieła bibliograficznego ojca i dziada, zasłużony w zabezpieczeniu, a następnie rewindykowaniu skarbów kultury narodowej zrabowanych przez Niemców w czasie wojny, krakowianista, muzealnik i muzeolog, twórca Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Collegium Maius – od roku 1931 był członkiem Wydziału (Zarządu) Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa oraz członkiem Komitetu Kopca Kościuszki. W roku 1951 przejął prezesurę Komitetu od schorowanego Karola Rollego, prezydenta Krakowa w latach 1926–1931 i senatora II Rzeczypospolitej w latach 1928–1935. Prezesurę sprawował Estreicher przy pomocy Ignacego Trybowskiego, dyrektora Pałacu Sztuki, i doc. Kazimierza Nowackiego, teatrologa na filologii polskiej UJ, do swej śmierci w 1984 roku. Po czym prezesem został prof. Wojciech Maria Bartel – historyk prawa, prawa kanonicznego i znawca problematyki kościuszkowskiej. Po jego śmierci 2 września 1992 roku nastąpił krótki okres prezesury Ignacego Trybowskiego, przerwany nagłą śmiercią tegoż 3 stycznia 1994 roku. To właśnie Karol Estreicher, mając lokalowe oparcie w Pałacu Sztuki, siedzibie Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa przy ul. św. Jana 12, oraz Muzeum w Collegium Maius, zaczął gromadzić zbiory Komitetu, w tym książki.

W Księdze inwentarzowej zbiorów Komitetu (książki, fotografie, klisze) z czasów prof. Estreichera między 18 listopada 1952 a 11 maja 1976 roku odnotowano dokonane jedną ręką wpisy 76 książek. Brak w niej nabytków z lat 1950–1952, jak też z lat 1976–1984. Mamy tu przeważnie wydawnictwa z XIX i początku XX wieku, polskie i anglojęzyczne, pochodzące z zakupów antykwaryczno-księgarskich, darów samego prof. Estreichera, od Polonii (amerykańskiej), od Muzeum im. Tadeusza Kościuszki w Solurze oraz od osób prywatnych.

Wymieńmy z tego spisu bodaj niektóre najwartościowsze pozycje. Są tu między innymi: *Mowa miana przy założeniu podstawy mogiły za pomnik Tadeuszowi Kościuszce na górze Bronisławy dnia 16-go października 1820 przez Franciszka Paszkowskiego generała byłego wojska Księstwa Warszawskiego*, wydana w Krakowie w Drukarni Józefa Mateckiego w 1820 roku, oraz *Pamiętnik budowy pomnika Tadeusza Kościuszki przez Komitet zarządzający tąż budową wydany* (Kraków 1825). Pamiętnik ten to rodzaj sprawozdania z przebiegu budowy symbolicznej „mogiły za pomnik” dla Kościuszki (zwanej dziś przez nas Kopcem), prowadzonej od 16 października 1820 roku przez trzy kolejne sezony budowlane do 24 listopada 1823 roku. Dołączono tu również *Listę imienną osób składających ofiary na pomnik Tadeusza Kościuszki*, wydaną przez Komitet już w 1822 roku, oraz inne dokumenty związane z budową pomnika i ustanowieniem Komitetu, jego skład osobowy, jego odezwy do

Polaków, rozliczenia oraz plany i rycinę Kopca. Poza zespołem akt Senatu Rządzącego Wolnego Miasta Krakowa (przechowywanym w Archiwum Narodowym w Krakowie) *Pamiętnik budowy pomnika...* jest podstawowym źródłem do początkowych dziejów tego niezwykłego zabytku. Już w tym pierwszym spisie książek Komitetu znajdują się jeszcze dwa inne egzemplarze tego wydawnictwa z daru samego prof. Estreichera, z dodaną wysztychowaną miedziorytniczo przez Johanna Christiana Bochmego (Böhme) i odbitą na czerpanym papierze ozdobną stroną tytułową z konterfektem Kościuszki według Josepha Grassiego. W późniejszych latach dojdą nowe, szczególnie pamiątkowe egzemplarze, o których niżej^[2].

Znalazły się też tutaj: *Dodatek do Pamiętnika budowy pomnika Tadeusza Kościuszki*, obejmujący sprawozdanie z czynności Komitetu do 1 lipca 1852 roku, wydany w Krakowie w roku 1852, i *Dodatek drugi do Pamiętnika pomnika Kościuszki*

[2] Zwróćmy jednak uwagę na jeden wyjątkowy egzemplarz *Pamiętnika budowy pomnika...*, przechowywany w Bibliotece Muzeum Historycznego Miasta Krakowa (Muzeum Krakowa) pod sygnaturą 442 (1298–1302). Strona tytułowa tego egzemplarza opieczętowana jest wyciśniętą w czerwonym laku (!) pieczęcią z wyobrażeniem herbu Krakowa w stylizacji z okresu Wolnego Miasta i otokową inskrypcją w dolnej części owalu w dwu wierszach: KOMITET ZARZĄDZAJĄCY BUDOWĄ / POMNIKA TADEUSZA KOŚCIUSZKI. Widać, ustanowiony przez Senat Rządzący Rzeczypospolitej Krakowskiej 24 listopada 1820 r. Komitet miał swój urządowy, metalowy tłok pieczętny do wytłaczania w laku. Drugą cenną osobliwością tego egzemplarza są podpisy *manu propria* członków Komitetu złożone na przedtytułowej kartce koloru różowego: [Franciszek] Paszkowski, [Krzysztof] Dobiński, Józef Januszewicz, Florian Straszewski, Józef Wodzicki, Franciszek Szopowicz prof. Un[wersytetu]. [Jagiellońskiego]., Józef Wasserrab, Soczyński Karol, Franciszek Sapalski, Matakiewicz Antoni, Szymon Benda, Majeranowski Konstanty, Gołuchowski Wincenty, Jan Librowski, Michał Kwiatkowski, Michał Filipowski, Jakub Czerwiński. Są to prawie wszyscy członkowie pierwszego składu Komitetu ogłoszonego w *Pamiętniku budowy pomnika...* jako Dowód XVII. Z adnotacji na stronie 1 tej różowej kartki: J.W. Wincenty Gołuchowski wynika, że każdy z członków otrzymał taki egzemplarz „urzędowy”, osygnowany pieczęcią lakową Komitetu. Omawiany egzemplarz jest „klockiem introligatorskim”, ponieważ wszyto weń inne druki ulotne związane z początkami kultu Kościuszki w Krakowie, a mianowicie: 1. Ulotkę z profilem Kościuszki z uniesioną oburącz szablą i napisem: „Tadeusz Kościuszko Naczelnik Siły Zbrojnej Narodowej ogłoszony w Krakowie 24 Marca 1794, odbitą na obchód założenia pomnika przy Krakowie 16 października 1820”; 2. *Kazanie w czasie uroczystych religijnych obrzędów za duszę śp. Tadeusza Kościuszki w kościele katedralnym krakowskim dnia 11 grudnia 1817 odprawionych przez x. Wincentego Łańcuckiego S.T.D., scholastyka krakowskiego, archiprezbitera infułata krakowskiego, członka Towarzystwa Naukowego Krakowskiego miane*, wydane w Krakowie w Drukarni Gröblowskiej Józefa Mateckiego w 1817 r. (29 s.); 3. *Elegię obejmującą życie i zgon Tadeusza Kościuszki z powodu złożenia zwłok jego do grobów królewskich dn. 20 [sic!] czerwca 1818 napisaną przez Pawła Czaykowskiego, profesora Akademii Krakowskiej*, wydaną w Krakowie w Drukarni Gröblowskiej w 1818 r. (16 s.), uroczystości pogrzebowe Kościuszki w Krakowie odbyły się 22 i 23 czerwca 1818 r.; 4. *Mowę mianą przy założeniu podstawy mogiły za pomnik...* jw. Druki te zostały razem zeszyte w oprawie półskórkowej z epoki, na grzbiecie banderolka czerwona z antykwową inskrypcją PAMIĘTNIK TADEUSZA KOŚCIUSZKI tłoczona złotem. Omawiany ten unikatowy egzemplarz według zapiski inwentarzowej w rubryce „Sposób i źródło nabycia” trafił do Biblioteki MHMK jako dar anonima 10 listopada 1949 r.

obejmujący czas od 1 lipca 1852 do końca roku 1876, wydany przez drugiego prezesa Komitetu Piotra Moszyńskiego w Krakowie w 1878 roku. Mamy tu też ks. Wacława Kapucyna (Edwarda Nowakowskiego) *Kraków w r. 1794* (Kraków 1894), cenne wydawnictwo źródłowe Ludwika Nabelaka *Tadeusz Kościuszko, jego odezwy i raporty uzupełnione celniejszymi aktami odnoszącymi się do powstania narodowego 1794* (Kraków 1918), Henryka Mościckiego *Kościuszko, listy, odezwy wspomnienia* (Warszawa 1917). Nie brakło tu też Władysława Ludwika Anczyca *Kościuszki pod Raclawicami* – w tomiku z serii „Biblioteka Narodowa” z 1924 roku w opracowaniu Jana Stanisława Bystronia. Była to sztuka teatralna, bez której nie mógł się odbyć żaden kościuszkowski jubileusz, którą wystawiano w Teatrze im. Juliusza Słowackiego w Krakowie i licznych miejscowościach w Polsce siłami lokalnych teatrów amatorskich.

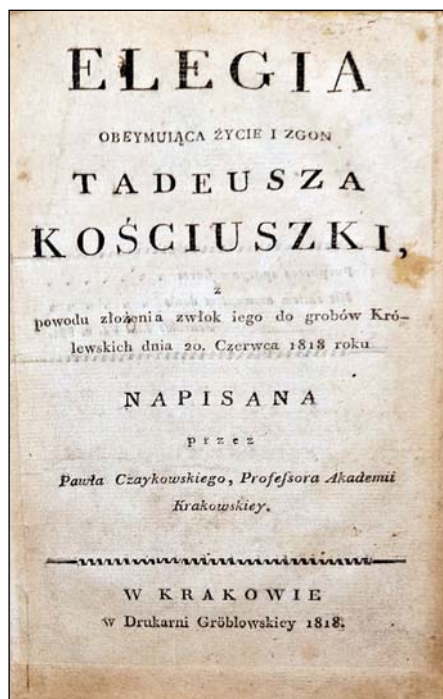
Wyróżnia się w tej Estreicherowskiej kolekcji kościuszkianów 352-wersowy poemat *Les Obsèques de Kosciuszko aux tombeaux des rois de Pologne à Cracovie*, którego autorem jest August Louis Charles de La Garde-Chambonas, opublikowany w Monachium w rocznicę wawelskiego pogrzebu Kościuszki, tj. w 1819 roku. Na frontyspisie odbito miedzioryt Carla Hermanna Pfeiffera z konterfektem Kościuszki w tondzie i *castrum doloris* bohatera w katedrze wawelskiej.

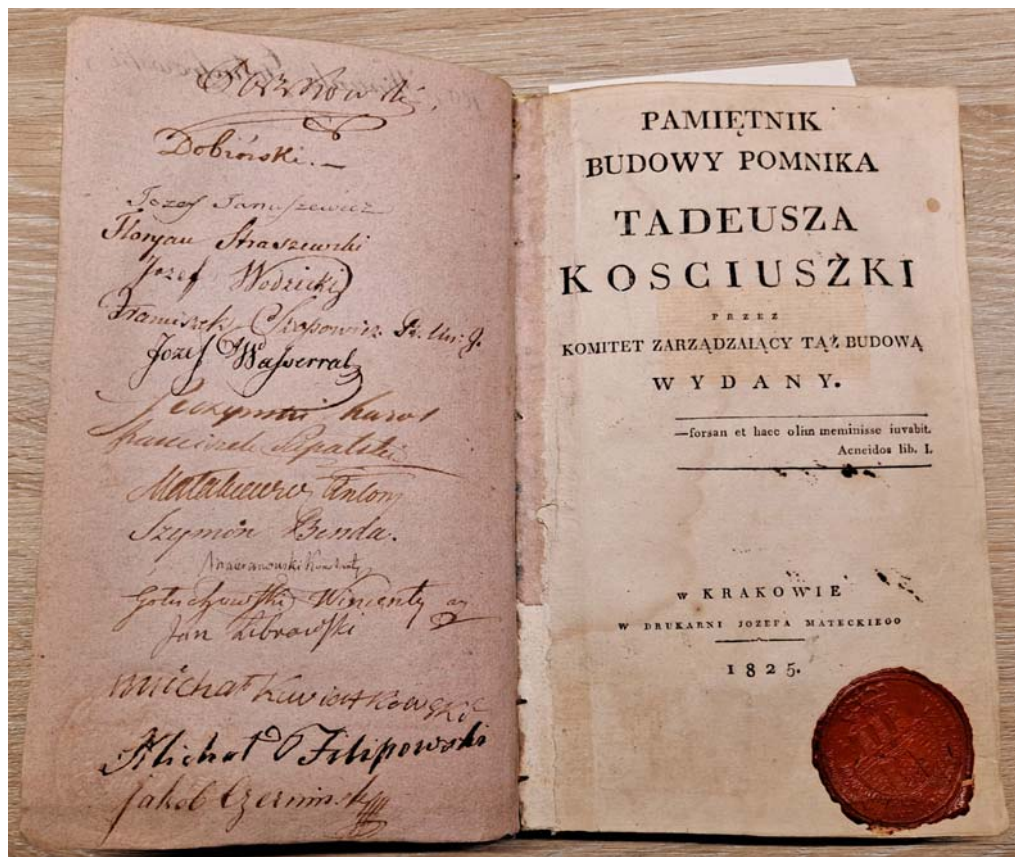
Dalej warto wymienić Karola Falkensteina *Tadeusz Kościuszko, czyli dokładny rys jego życia*, „z niemieckiego na język ojczysty przełożony” i wydany w zasłużonej wrocławskiej oficynie Wilhelma Bogumiła Korna w 1827 roku. Falkenstein był bibliotekarzem królewsko-saskiej biblioteki publicznej w Dreźnie i członkiem Szwajcarskiego Towarzystwa Umiejętności. Odwiedzał Kościuszkę w Solurze, a jego książka była jedną z najpierwszych zagranicznych biografii tego bohatera, nacechowaną sympatią dla Insurekcji i Naczelnika. Trzeba też wymienić przyjaznego sprawie polskiej, wybitnego historyka francuskiego epoki romantyzmu, profesora Collège de France i przyjaciela Mickiewicza Jules’a Micheleta książkę pt. *Kościuszko. Legenda demokratyczna*, wydaną w tłumaczeniu Ksawerego Godebskiego przez Księgarnię Polską w Paryżu w 1851 roku. Autor oddał w niej hołd rewolucyjnej roli Polski w Europie jego czasów i z admiracją namalował sylwetkę bohaterskiego Kościuszki, który zjednał sobie chłopów. Z klasycznych i monumentalnych kościuszkianów nie można pominąć bogatego materiałowo dzieła Tadeusza Korzona *Kościuszko. Biografia z dokumentów wysnuta*, wydanego właściwie anonimowo, bo opatrzonego tylko literą K., w Krakowie nakładem Muzeum Narodowego w Rapperswilu w 1894 – roku stulecia Insurekcji. Jest to dzieło o wydźwięku na wskroś solidarystycznym. Korzon ukazał Naczelnika jako męża opatrznociowego wszystkich warstw narodu, jako uosobienie idei narodowej. Jest też tego autora i w tym samym duchu napisana popularna wersja dzieła pt. *Kim i czym był Kościuszko*, wydana w Warszawie i Krakowie w 1907 roku.

Zwraca uwagę publikacja Bolesława Twardowskiego *Wojsko polskie Kościuszki w roku 1794. 16 tablic obejmujących 105 figur z natury rysowanych przez Michała*

Stachowicza, malarza krakowskiego, który żył za czasów Kościuszki (Poznań 1894). Książka ta opatrzona dedykacją: „Wielmożnemu Panu Dr Estreicherowi, Dyrektorowi Biblioteki Jagiellońskiej w dowód wysokiego szacunku i poważania przesyła B. Twardowski, Poznań [data daru uszkodzona]”. Ta rodzinna pamiątka, jak wiele innych, była darem prof. Karola Estreichera. Innym swego rodzaju świadectwem jest broszura Mieczysława Haimana *Ślady polskie w Ameryce. Szkice historyczne* (Chicago 1938) z dedykacją autora: „Profesorowi Karolowi Estreicherowi na pamiątkę wizyty w Muzeum [Polskim w Chicago] 15 lutego 1943 r.”. Ponadto jest kilkanaście anglojęzycznych kościuszkianów wydanych w Ameryce przed 1939 rokiem i darowanych profesorowi w 1960 i 1961 roku przez Polonię amerykańską. Są tu również popularne wydawnictwa, jakie ukazywały się na fali kolejnych jubileuszy kościuszkowskich w 1894, 1917 i 1946 roku. Jednak nie jest naszym celem bibliograficzny spis tych prawie 80 pozycji zebranych przez Estreichera i odnotowanych w znanym nam inwentarzu, więc na tym poprzestańmy. Profesor Estreicher starał się gromadzić również oryginalne dokumenty drukowane od pierwszych chwil Insurekcji na dużych arkuszach papieru czerpanego przez uczestnika przedinsurekcyjnego spisku Jana Antoniego Maja, wydawcę „Gazety Krakowskiej”.

Po śmierci prof. Estreichera przestano się jakby troszczyć o jego spuściznę i dbać o nabytki. Część zgromadzonych przez Estreichera zbiorów, w tym książek, pozostawała w pudłach w piwnicy kamienicy Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, a część w suterrenach Pałacu Sztuki. Doszły nas informacje, że jakieś materiały znajdowały się również w Dworku Matejki w Krzesławicach i prawdopodobnie także w Collegium Maius.

Egzemplarz *Pamiętnika budowy pomnika...* z własnoręcznymi podpisami członków Komitetu

Usprawiedliwieniem tego stanu może być fatalna kondycja Mogiły Naczelnika i konieczność wzmoczenia starań o jej wzmocnienie. Tymczasem nowy prezes, prof. Wojciech Maria Bartel, znakomity znawca epoki i problematyki kościuszkowskiej, własnym piórem i drukiem wzbogacił bibliografię kościuszkowską^[3].

Sytuacja uległa zmianie, gdy po krótkiej prezesurze Ignacego Trybowskiego w styczniu

[3] Zob. W.M. Bartel, *Dozory w Insurekcji Kościuszkowskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 6:1954, z. 2; tenże, *Ustrój władz cywilnych powstania kościuszkowskiego*, Wrocław 1959; tenże, *O Kościuszcze i jego spotkaniach z Krakowem*, Kraków 1969.

1994 roku funkcję prezesa objął Mieczysław Rokosz, podówczas doktor w Instytucie Historii UJ. Komitet pozostawał wtedy w formalnym związku z Towarzystwem Miłośników Historii i Zabytków Krakowa i wspólnie z władzami Towarzystwa starał się u władz miasta o przydział zrujnowanej części poaustriackiego Fortu „Kościuszkowski” pod Kopcem na cele przyszłego muzeum. Właśnie w styczniu 1994 roku, na który to rok przypadało 200-lecie Insurekcji, Rada Miasta przyznała na cele muzealne kaponierę południową – zawilgocony budynek, który trzeba było poddać remontowi adaptacyjno-konserwatorskiemu^[4].

Jedną z najpierwszych czynności nowego prezesa było przejęcie i scalenie wspomnianych wyżej, znacznie uszczuplonych zbiorów kościuszkowskich. Było w tym 49 książek i broszur z tych około 80 odnotowanych w omówionym wyżej Estreicherskim inwentarzu. Równocześnie staraliśmy się w miarę możliwości finansowych wzbogacać skromny księgozbiorek o nowe nabytki w drodze zakupów antykwarycznych i pozyskiwania nowości wydawniczych. I tak według księgi inwentarzowej pt. *Nabytki Biblioteczne Komitetu Kopca Kościuszkowskiego w Krakowie od 8 marca 1995 r. do roku 2019* zakupiono 342 pozycje bibliograficzne. Prawdziwym białym krukiem w tej grupie jest *Zbiór mów w różnych miejscach mianych oraz opisów obchodu żałobnego nabożeństwa po zgonie śp. Tadeusza Kościuszki*, wydany w Wilnie u Aleksandra Żółkowskiego w Drukarni XX. Pijarów w 1818 roku. Szczególną pamiątką dla Komitetu jest też nabyty w warszawskim (*sic!*) antykwariacie 12 kwietnia 2003 roku egzemplarz *Pamiętnika budowy pomnika... z własnoręczną notą Ambrożego Grabowskiego*: „Pamiętnik ten ułożył i napisał generał wojsk polskich Księstwa Warszawskiego Franciszek Paszkowski, który oraz powiedział mowę przy obrzędzie założenia tego pomnika. – Dawny to legionista we Włoszech, – krewny generała Kościuszki. Jeszcze żyje, rok 1854”. Jest tu też pieczęć kolejnego właściciela, dr. Klemensa Bąkowskiego, który był wieloletnim sekretarzem Komitetu, z jego adresem: Kraków ul. św. Jana 12 i z notą: „nabyłem w antykwariacie w Warszawie za 5 (...) 1936 r.”. Okazjonalnie znalazły się tu również dary, by wspomnieć legat kilku książek przekazanych przez panią Annę Laszczkę w 1912 roku, w tym *Pamiętnik budowy pomnika... oraz Mariana Gumowskiego Portrety Kościuszki* (Lwów 1917).

Radykalnemu wzrostowi uległa biblioteka Komitetu w 2017 roku. Nabyliśmy wtedy od kapitana Tomasza Otrębskiego – muzealnika, kolekcjonera i prezesa-założyciela Fundacji Kościuszkowskiej w Krakowie, część zgromadzonego przezeń

[4] Następnie Komitet przejął od Gminy Miasta Krakowa Bastion nr V oraz Kurtynę I–V, które po sukcesywnych remontach adaptacyjno-konserwatorskich stały się pierwszą w dziejach Komitetu jego siedzibą i przestrzenią działalności wystawowo-konferencyjnej, a docelowo muzealnej. Za największy sukces adaptacyjno-konserwatorski uznać należy kurtynę, która z dzieła *architecturae militaris* została przeobrażona w „świątynię muz i miejsce spotkania”. Kurtyna bowiem to dzieło obronne służące obronie artyleryjskiej – wał ziemny umocniony ceglano-kamiennym murem i z pochylnią do wytaczania dział – które przeobrażiliśmy w przestrzeń wystawowo-konferencyjną.

księgozbioru w liczbie 1360 książek i broszur za kwotę 80 tysięcy złotych. Stanowiła ona równowartość daru pieniężnego w dolarach amerykańskich od pani dr Krysztyny Piotrowskiej-Breger z Nowego Jorku przekazanego na ręce prezesa Rokosza, z którym łączyła ją znajomość od czasu studiów w latach sześćdziesiątych XX wieku w Uniwersytecie Jagiellońskim.

Nowo nabyte książki można podzielić na trzy działy. Dział pierwszy, najobfitszy, to druki polskie z lat 1820–1945. Najstarszą książką jest już tu wspomniana *Mowa...* generała Paszkowskiego wygłoszona 16 października 1820 roku na uroczystości założenia podstawy pod mającą się wznieść „mogilę za pomnik” dla Kościuszki oraz wspomniany też *Pamiętnik budowy pomnika...* z 1825 roku. Książką zaś zamykającą ten dział jest Edwarda Kostki *Tadeusz Kościuszko a chwila obecna. W 150 rocznicę powstania*, wydana nakładem Sekcji Wydawniczej 3 Korpusu w Jerozolimie w 1944 roku. Znajdują się w tym dziale klasyczne dzieła historiografii kościuszkowskiej różnych „szkół historycznych” i okresów od XIX wieku po okres międzywojenny, by wspomnieć nazwiska takich autorów jak: Tadeusz Korzon, Feliks Koneczny ze swą rocznicową monografią Kościuszki z 1917 roku (*Tadeusz Kościuszko. Życie – czyny – duch*), Szymon Askenazy i Włodzimierz Dzwonkowski z ich monumentalnymi wydawnictwami źródłowymi, Henryk Mościcki, Władysław Konopczyński, Adam Skalkowski, uczeń Askenazego, ze swymi bogatymi materiałow, lecz rewizjonistycznymi dziełami umniejszającymi postać Kościuszki (*Kościuszko w świetle nowych badań*, Poznań 1924, *Z dziejów insurekcji 1794 r.*, Warszawa 1926 czy *Zagadnienia kościuszkowskie*, Poznań 1948). Dalej możemy tu sięgnąć po prace Wacława Tokarza (*Żołnierze Kościuszkowscy*, Kraków 1915 i inne), Adama Próchnika, Mariana Kukiela oraz innych autorów.

Dział drugi to książki i broszury polskojęzyczne wydane po 1945 roku. Choć trzeba przyznać, że powojenny dorobek naukowy, mimo hucznie obchodzonego 200-lecia urodzin Kościuszki w 1946 roku długo był stosunkowo nikły, charakteryzował się zwłaszcza broszurami o znaczeniu popularyzatorskim. Z czasem jednak doczekaliśmy się cennych opracowań Jana Dihma *Kościuszko nieznan* (Wrocław 1969), Stanisława Herbsta *Z dziejów wojskowych powstania kościuszkowskiego 1794 roku* (Warszawa 1983), Jana Lubicz-Pachońskiego *Kościuszko na Ziemi Krakowskiej* (Warszawa 1984), Tadeusza Rawskiego (redaktor) *Powstanie kościuszkowskie 1794. Dzieje militarne* t. 1–2 (Warszawa 1994–1996), a wreszcie źródłowe wydawnictwa i opracowania pokazujące obraz Insurekcji przez pryzmat dyplomacji austriackiej i pruskiej Henryka Kocója – by poprzestać na tych kilku przykładach.

I dział trzeci, mniej liczny, to książki obcojęzyczne, głównie anglojęzyczne, pisane przeważnie przez Amerykanów polskiego pochodzenia: Władysława M. Kozłowskiego, Mieczysława Haimana, Franciszka Kazimierza Kajenckiego, Matchiego J.E. Budkę czy ostatnio Aleksa Storożyńskiego *The Peasant Prince. Thaddeus Kosciuszko and the Age of Revolution* (New York 2009); ta ostatnia została przetłumaczona na polski: *Kościuszko książę chłopów* (Warszawa 2011). Zdarzają się też jednak Ame-

rykanie niepolskiego pochodzenia jak Gary B. Nash i Graham Russel Gao Hodges, autorzy książki *Friends of Liberty. Thomas Jefferson, Tadeusz Kosciuszko and Agrippa Hull* (New York 2008), która to książka w roku 2009 ukazała się w przekładzie polskim: *Przyjaciele wolności. Tadeusz Kościuszko, Thomas Jefferson, Agrippa Hull* (Warszawa 2009). Trafiają się też w naszej bibliotece kościuszkiana francuskojęzyczne, a nawet – książka o Kościuszcze w języku japońskim. Miejscem przechowywania księgozbioru liczącego dziś 1910 pozycji jest antresola na II piętrze tak zwanej kurtyny nad salą konferencyjno-wystawową w forcie pod Kopcem Kościuszki.

Rekapitulując: ten dość pokaźny już zbiór książek o szeroko pojętej problematyce kościuszkowskiej reprezentuje opracowania ukazujące epokę Oświecenia, okres życia Kościuszki, żywot i dokonania generała, którego barwna osobowość wyraziła się nie tylko w dokonaniach i dziełach wojennych w Ameryce i w Polsce. Był wszak nie tylko żołnierzem, wodzem, inżynierem wojskowym, ale także architektem krajobrazu – projektował i zakładał ogrody, miał duszę artysty. Wykształcony w królewskiej akademii sztuk pięknych w Paryżu, z powodzeniem uprawiał rysunek i malarstwo, zdarzyło mu się też skomponować utwory muzyczne, był nade wszystko praktycznym myślicielem, wyprzedzającym swą epokę, był wielkim filantropem i prawdziwym miłośnikiem bliźniego, co stawia go w rzędzie najpierwszych abolicjonistów w Ameryce i szermierzy idei społecznej równości w Polsce. Wszystkie te cechy bogatej osobowości Kościuszki wykazują opracowania znajdujące się w naszym księgozbiore. Ukazują też one jego żywot pośmiertny, czyli tradycję kościuszkowską wzbierającą wysokimi falami broszur i popularnych publikacji, jakie ukazywały się z okazji kolejnych rozgłoszeń obchodzonych rocznic: 100-lecia Insurekcji w roku 1894, 100-lecia zgonu Naczelnika w roku 1917, 200-lecia urodzin w roku 1946 i 200-lecia zgonu w 2017 roku. Te liczne, popularne, groszowe broszury, często niepośledniego autorstwa, mają wartość szczególną jako świadectwo ogromnej społecznej popularności Naczelnika, ponadto zaczytywane, są dziś prawdziwymi rzadkościami. Tutaj też lokują się liczne publikacje dotyczące tradycji kościuszkowskiej w Krakowie, gdzie poprzez fakt wawelskiego pochówku generała i wzniesionej mu przez naród symbolicznej „mogiły za pomnik”, zwanej dziś przez nas Kopcem Kościuszki, wyraziła się ona najdobitniej^[5]. Są więc w tym księgozbiore opracowania dotyczące historii Kopca Kościuszki i opiekującego się nim od 1820 roku Komitetu. Są tu publikacje dotyczące pośmiertnego kultu Kościuszki w długim trwaniu. Stał się też Kościuszko bohaterem literackim. Jest obecny w prozie powieściowej czy nowelistycznej, w poezji i dramacie, i to nie tylko w Polsce, lecz również za granicą. Mamy więc antologie i opracowania ukazujące generała jako bohatera literackiego oraz same utwory. Jest też portret Kościuszki wyraźnie obecny w sztuce, zwłaszcza w rzeźbie pomnikowej w skali globu ziemskiego, ale też w grafice i malarstwie, a tematyka kościuszkowska jest wciąż żywa, by wspomnieć

[5] Zob. M. Rokosz, *Kraków Kościuszce 1817–2017*, „Rocznik Krakowski” 83: 2017, s. 5–20.

tylko wielkoformatowe płótno Jana Matejki *Kościuszek pod Racławicami* i *Panoramę Racławicką*. Ikonografii kościuszkowskiej więc dotyczą też publikacje znajdujące się w naszej bibliotece. Zasadniczą wartością każdego księgozbioru dotyczącego historii czy jakiegoś jej wycinka są wydawnictwa źródłowe i mamy je również, a dopełnia ich piśmiennictwo pamiątkarskie.

Księgozbiór kościuszkowski Komitetu Kopca Kościuszki, choć dość pokaźny, nie jest jednak kompletny, brak w nim niejednej dawnej, cennej edycji, ale też nie jest zamknięty. Staramy się trzymać rękę na pulsie wydawnictw i tak częstych dziś aukcji antykwarycznych. Księgozbiór wraz ze zbiorami muzealiów i pamiątek kościuszkowskich oraz archiwum Komitetu Kopca Kościuszki jest dziś częścią tworzonego przez Komitet Muzeum Kościuszkowskiego pod Kopcem^[6]. Myślimy o stworzeniu i będziemy dążyć do zaistnienia z mocy ustawy Narodowego Instytutu Kościuszki. Jednym z jego zadań powinna być działalność naukowo-badawcza szeroko rozumianej problematyki kościuszkowskiej i wydawnictwo jej efektów. Nie ma pracy naukowo-badawczej bez warsztatu. Nasza biblioteka jest już poważnym zaczątkiem tego warsztatu, w oparciu o który powinny powstać dwa dzieła: kompletna bibliografia kościuszkowska i kilkutomowe, szczegółowe, udokumentowane źródłowo kalendarium żywota i dokonań Tadeusza Kościuszki, na podobieństwo tego, jakie ma Adam Mickiewicz^[7]. Materiały do takiego kalendarium można by zacząć gromadzić już dzisiaj, na przykład angażując w to siły studentów historii na przykład Uniwersytetu Jagiellońskiego, uczestników seminariów dotyczących XVIII, XIX i XX wieku. Naturalnie wymaga to podziału doczesnego żywota Kościuszki na okresy, których miałyby dotyczyć kwereńskie materiały, i organizacji pracy. Ale to już inny temat.

[6] 16 października 2020 r., inaugurując jubileusz 200-lecia Kopca Kościuszki i Komitetu, otwarto wystawę stałą *Kościuszek – bohater wciąż potrzebny*; zob. *Przewodnik po wystawie stałej*, Komitet Kopca Kościuszki, Kraków 2021.

[7] M. Dernałowicz, K. Kostenicz, Z. Makowiecka, *Kronika życia i twórczości Mickiewicza. Lata 1798–1824*, red. S. Pigoń, Warszawa 1957, rosyjski okres Mickiewicza od 1824 do marca 1832 nie został wydany; M. Dernałowicz, *Kronika... Od „Dziadów” części trzeciej do „Pana Tadeusza”. Marzec 1832–czerwiec 1834*, Warszawa 1966; M. Dernałowicz, H. Natuniewicz, *Kronika... Paryż, Lozanna. Czerwiec 1834–październik 1840*, Warszawa 1996; Z. Makowiecka, *Kronika... Mickiewicz w Collège de France. Październik 1840–maj 1844*, red. S. Pigoń, Warszawa 1968; Z. Makowiecka, *Kronika... Brat Adam. Maj 1844–grudzień 1847*, Warszawa 1975; K. Kostenicz, *Kronika... Legion Włoski i „Trybuna Ludów”. Styczeń 1848–grudzień 1849*, Warszawa 1969; K. Kostenicz, *Kronika... Ostatnie lata Mickiewicza. Styczeń 1850–26 listopada 1855*, Warszawa 1978.

STRESZCZENIE

MIECZYŚLAW ROKOSZ

Biblioteka kościuszkianów Komitetu Kopca Kościuszki

Artykuł prezentuje powiększającą się kolekcję publikacji poświęconych Tadeuszowi Kościuszce, w tym unikatowy egzemplarz *Pamiętnika budowy pomnika Tadeusza Kościuszki* z pieczęcią i podpisami uczestników dzieła. Przedstawia dzieje księgozbioru gromadzącego kościuszkiana na tle historii Komitetu Kopca Kościuszki i Muzeum Kościuszkowskiego.

SŁOWA KLUCZOWE

Tadeusz Kościuszko, Komitet Kopca Kościuszki, księgozbiory tematyczne

SUMMARY

MIECZYŚLAW ROKOSZ

The Kościuszko Library of the Kościuszko Mound Committee

The paper presents the growing collection of publications on Tadeusz Kościuszko, including a unique copy of *Pamiętnik budowy pomnika Tadeusza Kościuszki* (Journal of Tadeusz Kościuszko's Memorial Erection) with a seal and signatures of those who participated in the effort. It describes the history of the collection of books related with Kościuszko in the context of the Kościuszko Mound Committee and Kościuszko Museum.

KEYWORDS

Tadeusz Kościuszko, Kościuszko Mound Committee, thematic book collections

BIBLIOGRAFIA

- Bartel W.M., *Dozory w Insurekcji Kościuszkowskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 6: 1954, z. 2.
- Bartel W.M., *O Kościuszcze i jego spotkaniach z Krakowem*, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 1969, „Kraków Dawniej i Dziś” 17.
- Bartel W.M., *Ustrój władz cywilnych powstania kościuszkowskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1959.
- Gordziąłkowski J., *Dzieje Komitetu Kopca Kościuszki (1820–1994)*, w: *Kościuszcze w hołdzie*, red. M. Rokosz, Wyd. i Drukarnia „Secesja”, Kraków 1994, „Biblioteka Krakowska” 133.
- Przewodnik po wystawie stałej*, Komitet Kopca Kościuszki, Kraków 2021.
- Rokosz M., *Kraków Kościuszcze 1817–2017*, „Rocznik Krakowski” 83: 2017, s. 5–20.